

Konrad Rzemieniecki, Anna Miesiąc-Stępińska
Wrocław

Śluby w parafii greckokatolickiej Kałusz w latach 1785–1897

Kałusz leży u podnóża Karpat, w dorzeczu Dniestru, około 100 km na południowy wschód od Lwowa. W okresie Pierwszej Rzeczypospolitej był centralnym ośrodkiem starostwa kałuskiego administracyjnie przyporządkowanego do ziemi halickiej i województwa ruskiego. Po zajęciu tego obszaru przez Austrię w 1772 roku przynależał do cyrkułu stryjskiego, a w drugiej połowie stulecia stał się miastem powiatowym. Miasto było złączone w jedną gminę katastralną z kolonią niemiecką Nowy Kałusz oraz wsią Bania, które pozostawały jednak odrębnymi gminami administracyjnymi¹.

Początki osadnictwa w miejscu obecnego miasteczka Kałusza nie są znane. Wiejska, a być może miejska osada na prawie ruskim, istniała już przed 1464 rokiem, kiedy to Kazimierz Jagiellończyk 5 kwietnia darował kościołowi w użytkowanie jedną warzelnię z dwoma małymi panwiami. W 1549 roku Zygmunt August upoważnił Mikołaja Sieniawskiego, wojewodę bełskiego i starostę halickiego, do założenia w starostwie miasta na prawie niemieckim pod nazwą Kałusze. Cztery lata później w nagrodę za zasługi wojenne Zygmunt August temuż Sieniawskiemu nadał w wieczyste dobra królewskie Kałusz z przyległościami, zastrzegając, że po ewentualnym wygaśnięciu jego potomstwa płci męskiej, darowizna wróci do Korony. Uformowane wówczas starostwo kałuskie składało się z miasta Kałusza i 33 wsi. W konsekwencji pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej miasto znalazło się pod panowaniem austriackim, a 1 maja 1782 roku zostało przejęte przez zaborcę na skarb państwa. Równocześnie do wsi przynależnych przyłączono osady niemieckie w Kałuszu (tak zwany Nowy Kałusz), Landestreu i Ugartsthal.

Obszar, o którym mowa, przez stulecia był związany z wydobywaniem, przetwór-

---

¹ Wszystkie informacje o mieście pochodzą ze *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (dalej: SGKP), t. 3, Warszawa 1882, s. 720–723.

stwem i handlem solą, pozyskiwaną tu na skalę masową. O żupach solnych wspominają rewizja z 1572 roku, lustracje królewsczyzn z lat 1555, 1660 i 1765, a także inwentarze. Liczne solanki znajdowały się nie tylko przy mieście, ale również w okolicznych wsiach.

Częste jarmarki (jedenaście w roku) i cotygodniowe, piątkowe targi oraz przebiegający przez środek miasta gościniec z Wojniłowa do Doliny dawały Kałuszowi silną pozycję na mapie lokalnego handlu, umocnioną jeszcze dzięki wybudowanej w XIX wieku linii kolejowej. Dziewiętnasty wiek przyniósł Kałuszowi awans do rangi miasta powiatowego, przez co stał się on siedzibą wielu urzędów administracji lokalnej (urząd powiatowy i podatkowy, sąd powiatowy, notariat, powiatowa komisja szacunkowa, rada powiatowa, okręgowa rada szkolna na powiaty kałuski i doliniański, zarząd salinarny, zarząd lasów i domen). Poza przemysłem związanym z solą w mieście rozwijało się garncarstwo, garbarstwo i przemysł sukienniczy. Była tu także destylarnia spirytusu, browar, mydlarnia i fabryka chemikaliów.

W mieście miały siedzibę parafia rzymskokatolicka przy kościele parafialnym pod wezwaniem św. Walentego oraz greckokatolicka przy cerkwi parafialnej pod wezwaniem św. Michała.

Zaludnienie miasta

Struktura zaludnienia Kałusza była skomplikowana, ale charakterystyczna dla wielu wschodniogalicyskich miast i miasteczek. Mieszkańcy stanowili mozaikę etniczną, kulturową i wyznaniową. Zamieszkujący miasto Polacy, Ukraińcy, Żydzi i Niemcy byli wyznawcami katolicyzmu obrządków łacińskiego i greckiego, protestantyzmu (ewangelicy) i religii mojżeszowej. Napływ ludności niemieckiej, poza urzędnikami nowej administracji, był efektem działalności kolonizacyjnej Marii Teresy i Józefa II w latach 1774–1790². W tym czasie w okolicy powstały kolonie przy Kałuszu (tak zwany Kałusz Nowy w roku 1784) oraz przy wsiach Dobrowolany (Ugartsthal w 1784) i Nowica (Landestreu w 1783)³.

Około 1785 roku w mieście mieszkało około 2895 osób, wśród nich 1241 unitów, 590 łacinników, 889 żydów i 175 osób innych wyznań, głównie ewangelików⁴. Po prawie 100 latach zaludnienie wzrosło ponad dwukrotnie i w 1880 roku wynosiło 7210 osób, wśród nich 2012 unitów, 895 łacinników, 4266 Żydów oraz 37 osób innych wyznań. Ponadto w Bani, przynależącej do unickiej parafii miejskiej, było

² Henryk Lepucki, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772–1790*, Lwów, 1938, s. 31 n., 37 n., 63; Stanisław Grodziski, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Wrocław 1971, s. 88 n.

³ Kałusz Nowy zasiedliła ludność ewangelicka i katolicka, Landestreu i Ugartsthal ludność ewangelicka, H. Lepucki, *Działalność* [2], s. 164 n.

⁴ Zdzisław Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, t. 1. *Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemyśl-Rzeszów, 2005, s. 115.

735 mieszkańców, a w Nowym Kałuszu — 577⁵. Bardziej szczegółowe informacje o liczbie ludności unickiej, dzięki schematyzmom diecezjalnym, można uzyskać dla drugiej połowy XIX wieku. I tak, w 1861 roku stwierdzono 2133 parafian⁶, w 1871 roku — 2170⁷, w 1881 roku — 2254⁸, w 1891 roku — 2266⁹, a w 1901 roku — 2634¹⁰. Jak widać z powyższego zestawienia w ciągu stu lat zaludnienie miasta niemal się potroiło, a liczba ludności unickiej wzrosła o około 100%.

Metryki ślubów

Przedmiotem analizy są związki małżeńskie zawarte w greckokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1785–1897, a podstawą księgi metrykalne ślubów przechowywane w archiwum państwowym w Iwanofrankowsku (Stanisławowie)¹¹. Akta ślubów są jedyną z zachowanych serii ksiąg metrykalnych tej parafii. Wpisy zostały sporządzone czytelnym i niestwarzającym większych problemów z odczytaniem pismem, a same księgi zachowały się w dobrym stanie. Były prowadzone na drukowanym formularzu. Nasycenie informacjami wpisów o nowożeńcach zmieniało się w badanym okresie, co było związane z latami urzędowania kolejnych parochów. Początkowo wpisy zawierają tylko podstawowe dane, czyli imiona, nazwiska, imię ojca, wiek nupturientów, ich stan cywilny, oraz informacje o świadkach (imiona i nazwiska, zajęcie i miejsce zamieszkania). Sporadycznie zaznaczano pochodzenie społeczne młodych, nie zaznaczano wyznania. Pierwsza wzmianka o kawalerze obrządku łańciskiego pochodzi dopiero z 17 lipca 1804, a od 1826 roku w tekście głównym pojawiają się coraz bardziej regularne zapisy o wyznaniu i obrządku nowożeńców innym niż greckokatolickie. Przez kilka lat, zaczynając od roku 1837, zapisywano informację o zgodzie rodziców na ślub. Od roku 1844 pojawiają się regularne wpisy dotyczące imion matek obojga młodych, a od 1848 zapisywano również ich nazwisko panieńskie. Objęcie parochii przez Ignacego Hubczaka

⁵ SGKP [1], s. 721.

⁶ *Schematismus universi venerabilis cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae leopoliensis pro anno domini 1861*, s. 38.

⁷ *Schematismus Universi Venerabilis cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae leopoliensis pro anno Domini 1871*, s. 51.

⁸ *Schematismus Universi Venerabilis cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae leopoliensis pro anno Domini 1882*, s. 81.

⁹ *Schematismus Universi Venerabilis cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae leopoliensis pro anno Domini 1891*, s. 78.

¹⁰ *Шематизмъ всецестного клира гр. кат. митрополитальной архидієцезіи львовской на рокъ 1901*, Львовъ 1901, s. 94.

¹¹ Oryginalne księgi ślubów są przechowywane w Państwowym Archiwum iwanofrankowskiej oblasti (Державний архів Івано-Франківської області), pod sygnaturą: fond 631, opys 1, sprawa 763. Skorzystaliśmy z mikrofilmów udostępnianych przez Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich.

Tabela 1. Śluby w greckokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1785–1897

Rok	Śluby			Rok	Śluby			Rok	Śluby		
	ogółem	pierwsze	wdowie		ogółem	pierwsze	wdowie		ogółem	pierwsze	wdowie
1785	5	2	3	1823	17	12	5	1861	16	11	5
1786	4	3	1	1824	18	11	7	1862	19	12	7
1787	5	4	1	1825	19	11	8	1863	20	14	6
1788	5	3	2	1826	15	11	4	1864	41	36	5
1789	9	4	5	1827	26	20	6	1865	26	22	4
1790	7	6	1	1828	16	11	5	1866	14	12	2
1791	4	2	2	1829	25	20	5	1867	42	27	15
1792	6	5	1	1830	6	4	2	1868	33	24	9
1793	8	7	1	1831	10	7	3	1869	24	21	3
1794	14	12	2	1832	24	7	17	1870	42	39	3
1795	11	8	3	1833	32	19	13	1871	28	24	4
1796	18	13	5	1834	25	19	6	1872	27	22	5
1797	16	13	3	1835	14	10	4	1873	26	22	4
1798	14	10	4	1836	12	9	3	1874	31	21	10
1799	11	10	1	1837	18	13	5	1875	24	19	5
1800	13	12	1	1838	11	8	3	1876	23	16	7
1801	14	11	3	1839	22	14	8	1877	17	11	6
1802	15	14	1	1840	25	19	6	1878	15	10	5
1803	17	13	4	1841	22	15	7	1879	23	13	10
1804	19	15	4	1842	22	12	10	1880	21	13	8
1805	11	10	1	1843	28	20	8	1881	31	21	10
1806	17	10	7	1844	20	17	3	1882	26	20	6
1807	13	12	1	1845	24	18	6	1883	22	16	6
1808	14	9	5	1846	18	15	3	1884	22	16	6
1809	21	14	7	1847	13	8	5	1885	21	13	8
1810	10	9	1	1848	21	12	9	1886	22	13	9
1811	13	6	7	1849	21	17	4	1887	19	12	7
1812	8	4	4	1850	30	22	8	1888	14	13	1
1813	13	9	4	1851	17	14	3	1889	24	21	3

1814	16	7	9	1852	19	12	7	1890	21	15	6
1815	13	4	9	1853	19	17	2	1891	31	23	8
1816	11	8	3	1854	15	7	8	1892	19	16	3
1817	21	15	6	1855	18	12	6	1893	18	15	3
1818	14	8	6	1856	16	6	10	1894	26	20	6
1819	9	6	3	1857	16	12	4	1895	21	19	2
1820	14	13	1	1858	20	12	8	1896	20	12	8
1821	17	13	4	1859	11	6	5	1897	26	20	6
1822	21	17	4	1860	16	12	4				
Razem									2087	1506	581

w 1864 roku przyniosło precyzyjne informacje o miejscu zamieszkania i urodzenia nowożeńców. Ten sam paroch w 141 wpisach, najczęściej dla obojga młodych, zapisał ich daty urodzeń. Z zapisów tych wynika, że wiek nowożeńców zapisywany w tym okresie był tożsamy z rzeczywistym.

Wpisy w księdze metrykalnej pozwalają w miarę precyzyjnie ustalić personalia miejscowych parochów, a także lata ich rządów w cerkwi kałuskiej. Pierwszym wzmiankowanym parochem był Jan Nowodworski, który podpisywał się na kartach księgi ślubów od 1786 do stycznia 1807 roku. Z sierpnia 1807 roku pochodzi pojedynczy podpis Mikołaja Matkowskiego, który tytułował się administratorem kałuskim. Kolejnym parochem został Bazyl Bobikiewicz, który zarządzał parochią co najmniej od 1809 roku (pierwszy wpis) do swej śmierci 31 sierpnia 1850¹². Kolejnymi parochami byli Julian Wieliczkowski (od lutego 1851 do marca 1864)¹³, a następnie Ignacy Hubczak (od 14 XI 1864 do okresu między 1897 a 1901 rokiem)¹⁴. Przez krótki czas, między czerwcem a listopadem 1864, administrował parafią Bernard Kamiński.

¹² Z racji wielu sprawowanych funkcji był on znaczniejszą postacią w cerkwi unickiej. W latach 1820–1824 podpisywał się jako wicedziekan kałuski, w 1826–1842 jako dziekan wojniłowski, w 1830–1834 jako administrator dekanatu żurawieńskiego, w 1826–1827 i 1843 jako inspektor szkolny, a w 1843–1845 jako dziekan emeryt kałuski.

¹³ Julian Wieliczkowski urodzony w roku 1814, święcenia kapłańskie w 1837. Parochem w Kałuszu był do marca 1864, a w 1871 był parochem we wsi Zarzycze w powiecie Nadwórna, *Schematismus [...] 1861 ...* [6], s. 38; *Schematismus [...] 1871 ...* [7], s. 181.

¹⁴ Ignacy Hubczak urodzony w roku 1833, święcenia kapłańskie w 1856. W 1861 wymieniony jako paroch we wsi Zniesienie w dekanacie lwowskim, a następnie jako paroch w Kałuszu od listopada 1864 do śmierci między 1897 a 1901, zob. *Schematismus [...] 1861* [6], s. 21; *Schematismus [...] 1871* [7], s. 51; *Schematismus [...] 1882* [8], s. 81; *Schematismus [...] 1891* [9], s. 78; *Шематизм [...] 1901* [10], s. 94.

Incydentalnie, w drugiej połowie stulecia, na kartach metryki ślubów pojawiły się również wpisy dotyczące księży kooperatorów: Leona Romanczuka (1861–1863), Grzegorza Gromadki (1863–1867), Longina Skalisza (1867–1868), Emiliana Bieleckiego (1870), Aleksego Żaklińskiego (1871)¹⁵, Mikołaja Oleksija (1882)¹⁶ i Włodzimierza Wachnianyna (1891), który został parochem po śmierci Ignacego Hubczaka¹⁷.

Liczba ślubów i stan cywilny nowożeńców

W latach 1785–1897 w księdze ślubów zarejestrowano 2087 ślubów. W całym okresie udzielano średnio 18 ślubów rocznie, w tym 13 ślubów pierwszych i 5 wdowich. Liczba związków małżeńskich zawieranych w cerkwi kałuskiej rosła stopniowo w badanym okresie, zwłaszcza w dziewiętnastym wieku, co było związane z napływem imigrantów, znajdujących zatrudnienie w rozwijającym się przemyśle wydobywczym i w rzemiośle. W szesnastu latach XVIII wieku rejestrowano średnio 9 ślubów rocznie (w tym 7 pierwszych i 2 wdowie), w pierwszej połowie XIX stulecia ich liczba wzrosła do 18 (w tym 12 pierwszych i 6 wdowich), a w drugiej połowie już do 23 ślubów (17 pierwszych i 5 wdowich). Wzrost dotyczył przede wszystkim ślubów pierwszych, co nie zaskakuje — na migrację za pracą decydują się głównie ludzie młodzi i stanu wolnego. Należy zwrócić uwagę na widoczne w danych zgromadzonych w tabeli 1 cykliczne pięcio- siedmioletnie wzrosty ślubów z udziałem wdowców, których przyczyn raczej nie sposób wyjaśnić bez odwołania się do ksiąg pogrzebowych lub innych materiałów parafialnych.

Niemal trzy na cztery związki małżeńskie zawarte w unickiej parafii kałuskiej były związkami między kawalerami i pannami (72,2%). W wypadku ślubów wdowich najliczniejszymi były związki między wdowcami i pannami. Odsetek ślubów obustronnie pierwszych i wdowców z pannami w dużym stopniu współzależał od siebie i zmieniał się w kolejnych dziesięcioleciach, zwłaszcza w drugiej połowie dziewiętnastego wieku, w kierunku wzrostu liczby ślubów między kawalerami i pannami, a także spadku liczby ślubów wdowców z pannami (tabela 2). Odwrotna tendencja była widoczna w pierwszej połowie wieku, kiedy to notowano niższe liczby ślubów pierwszych i wyższe liczby ślubów wdowców z pannami. Podobna zależność z ślubami pierwszymi i wdowimi nie jest widoczna w wypadku ślubów kawalerów z wdowami i wdowców z wdowami, które w całym XIX wieku, poza okresowymi wzrostami i spadkami, charakteryzował w miarę stabilny odsetek małżeństw (tabela 2).

¹⁵ *Schematismus* [...] 1871 [7], s. 51.

¹⁶ *Schematismus* [...] 1882 [8], s. 81.

¹⁷ *Schematismus* [...] 1891 [9], s. 78; *Шематизмъ* [...] 1901 [10], s. 94.

Tabela 2. Stan cywilny nowożeńców w greckokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1785–1897

Lata	Ogółem		Kawaler- -panna		Kawaler- -wdowa		Wdowiec- -panna		Wdowiec- -wdowa	
	l. b.	%	l. b.	%	l. b.	%	l. b.	%	l. b.	%
1785–1790	35	100	22	62,8	2	x	3	x	8	22,9
1791–1800	115	100	92	80,0	1	x	13	11,3	9	7,8
1801–1810	151	100	117	77,5	10	6,6	17	11,2	7	4,7
1811–1820	132	100	80	60,6	14	10,6	27	20,5	11	8,3
1821–1830	180	100	130	72,2	12	6,7	34	18,9	4	x
1831–1840	193	100	125	64,9	15	7,7	38	19,7	15	7,7
1841–1850	219	100	156	71,2	16	7,3	35	16,0	12	5,5
1851–1860	167	100	110	65,8	20	12,0	26	15,6	11	6,6
1861–1870	277	100	218	78,7	24	8,7	23	8,3	12	4,3
1871–1880	235	100	171	72,8	22	9,4	20	8,4	22	9,4
1881–1890	221	100	159	71,9	19	8,6	23	10,5	20	9,0
1891–1897	162	100	126	77,8	8	4,9	15	9,3	13	8,0
Razem	2087	100	1506	72,2	163	7,8	274	13,1	144	6,9

Uwaga: we wszystkich tabelach nie liczono procentu od wartości poniżej 7.

Śluby międzyobrzędkowe i międzywyznaniowe

Kałusz był zasiedlony przez przedstawicieli różnych narodowości i wyznań. Był miastem wielokulturowym, wieloetnicznym, wielojęzycznym i wieloreligijnym. Od wieków mieszkali tu Ukraińcy, Polacy i Żydzi oraz ludność niemiecka, napływająca w wyniku działalności kolonizacyjnej Marii Teresy i Józefa II w latach 1774–1790. Szczególnie dla Polaków i Ukraińców bliskość obrzędowa, językowa i kulturowa w połączeniu z bliskim sąsiedztwem prowadziła do związków przekraczających granice etniczne i religijne, w tym również do związków małżeńskich. Były one powszechnym zjawiskiem na terenie Galicji Wschodniej.

W metrykach ślubów odnotowano informację o 211 małżeństwach parafian z osobami innego obrzędku lub wyznania. Większość z nich to związki grekokatoliczek z rzymskimi katolikami, a zaledwie pięć to związki zarówno kobiet, jak i mężczyzn z osobami wyznania ewangelickiego. Zarejestrowana liczba związków mieszanych stanowiła około 10,1% wszystkich ślubów. W rzeczywistości było ich znacznie więcej. Dane przedstawione w tabeli 3 wskazują na wyraźne braki w reje-

stracji informacji w metrykach o innym niż grekokatolickim obrządku kawalera, do końca lat 40. XIX wieku. Na to, że mamy do czynienia z pominięciami, a nie z faktycznym brakiem takich małżeństw wskazują dane z Kałusza, odnoszące się do ludności łańciskiej. W spisie wiernych rzymskokatolickiej parafii kałuskiej z 1788 roku, w Kałuszu, zarejestrowano 71 małżeństw, z których 27 (38%) było mieszanych obrządkowo lub rzadziej wyznaniowo¹⁸. Zatem śluby takie były zawierane, zarówno w kościele, jak i w cerkwi. O realnym poziomie małżeństw mieszanych możemy wnioskować na podstawie rejestracji z drugiej połowy XIX wieku, która była bardzo szczegółowa i dokładna. W tym okresie odnotowano 15,7% takich związków małżeńskich, w tym 15,3% unicko-łańciskich i zaledwie 0,4% unicko-ewangelickich.

Tabela 3. Odsetek związków międzyobrzędkowych i międzywyznaniowych w grekokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1785–1897

Lata	Liczba ślubów	W tym śluby:					
		rzymskich katolików z grekokatoliczkami		ewangelików z grekokatoliczkami		grekokatolików z ewangeliczkami	
		l. b.	%	l. b.	%	l. b.	%
1785–1790	35	–	–	–	–	–	–
1791–1800	115	–	–	–	–	–	–
1801–1810	151	2	x	–	–	–	–
1811–1820	132	1	x	–	–	–	–
1821–1830	180	6	x	1	x	–	–
1831–1840	193	6	x	–	–	–	–
1841–1850	219	28	12,8	–	–	–	–
1851–1860	167	33	19,8	–	–	–	–
1861–1870	277	32	11,5	–	–	1	x
1871–1880	235	35	14,8	–	–	2	x
1881–1890	221	32	14,3	1	x	–	–
1891–1897	162	31	19,1	–	–	–	–
Razem	2087	206	9,9	2	x	3	x

¹⁸ *Catalogus Parochianorum In Parochia Ritus Latini Kaluszensi cum adjucentibus et hunc pertinentibus villis se se Invenientium Conscriptus Sub Parochiali Visitatione per me Parochum Kalusziensi Josephum Więzkiewiczza Die 27 Xbris Anni 1788 usquem ad diem*, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Akta parafii wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej z lat 1601–1685, 1740–1951, sygn. 75. Analiza tego spisu w: Konrad Rzemieniecki, *Rodzina mieszana (religijnie i etnicznie) we wschodniogalicyskiej parafii Kałusz w końcu XVIII wieku (na podstawie rzymskokatolickiego spisu ludności z 1788 roku)*, „Rocznik Lwowski” 2007, s. 77–88.

Pominięcia w rejestracji informacji o innym obrzędku lub wyznaniu kawalera były zjawiskiem powszechnym w Galicji w tym okresie. Dowodów na to dostarczają na przykład dane z rzymskokatolickich parafii w Monasterzyskach i w Potoku Złotym¹⁹. W obu parafiach, obok ksiąg metrykalnych ślubów, zachowały się również inne materiały, na podstawie których można ustalić skalę zjawiska małżeństw międzyobrzędkowych, a krzyżując zawarte w nich dane zbadać rzeczywistą skalę takich małżeństw. W Monasterzyskach zachowały się księgi ślubów i księgi zapowiedzi przedślubnych z lat 1795–1817. Ich zestawienie wykazało, że w księgach metrykalnych przy około 40% ślubów mieszanych nie zaznaczono takiej informacji²⁰. Dla Potoka Złotego zachowały się księgi metrykalne z lat 1736–1802 i seria spisów spowiedniczych z końca XVIII wieku. W księgach ślubów na 427 metryk przy zaledwie 7 zaznaczono ich międzyobrzędkowy charakter²¹. Z kolei w spisie z 1777 roku na 100 małżeństw aż 26 było mieszanych²². Jak widać z powyższych danych, pomijanie w księgach metrykalnych informacji o związkach mieszanych było szerszym zjawiskiem.

Sezonowość miesięczna ślubów

Sezonowość miesięczna ślubów w parafii kałuskiej — podobnie jak we wszystkich przebadanych społecznościach lokalnych — była regulowana kalendarzem prac polowych i kalendarzem świąt kościelnych. O ile mieszkańcy Kałusza w swojej większej części nie trudnili się rolnictwem, to zależni byli od cen żywności — najtańszej jesienią, po zbiorach, a najdroższej wiosną. Normy religijne dotyczyły zakazu udzielania małżeństw w czasie Adwentu i Wielkiego Postu. Dlatego nieliczne śluby w marcu oraz kwietniu i ich zupełny brak w grudniu. Zarówno w wypadku ślubów pierwszych, jak i wdowich ponad 80% związków małżeńskich zawarto głównie w lutym, a także w listopadzie i styczniu (tabele 4–6). Przewagę miesięcy jesienno-zimowych stwierdzono we wszystkich przebadanych parafiach²³. Obok mie-

¹⁹ Konrad Rzemieniecki, *Małżeństwa lacińsko-unickie na terenie archidiecezji lwowskiej na przełomie XVIII i XIX wieku (przykład rzymskokatolickiej parafii Monasterzyska)*, „Rocznik Przemyski” 42, 2006, nr 4, s. 89–98; Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (Центральний державний історичний архів України, м. Львів) (dalej: CPAHU), fond 851, opys 1, sprawa 32, 34, 79–81.

²⁰ K. Rzemieniecki, *Małżeństwa* [19], s. 93.

²¹ CPAHU [19], fond 851, opys 1, sprawa 79–81.

²² CPAHU [19], fond 851, dz. 1, sp. 32, k. 12–18v.

²³ Na przykład w nieodległych Brzeżanach preferencje miesięczne rozkładały się tak samo, a w Monasterzyskach i Petlikowcach najczęściej wybierano styczeń i luty, zob. Bohdan Puczyński, *Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 5, 1972, s. 20 n.; Konrad Rzemieniecki, *Ludność rzymskokatolickich parafii monasterzyskiej i petlikowskiej w XVIII wieku (archidiecezja lwowska)*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Marka Górnego w Zakładzie Historii Gospodarczej, Demografii i Statystyki Instytutu Historycznego, Wrocław 2005, s. 90.

Tabela 4. Sezonowość miesięczna ślubów w greckokatolickiej parafii katuskiej w latach 1785–1896 (liczby standaryzowane)

Lata	L. b.	L. s.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1785–1790	35	36	2	14	–	–	–	2	–	3	4	3	8	–
1791–1800	115	116	38	42	–	–	5	1	3	1	6	13	7	–
1801–1810	151	153	46	62	1	1	5	1	4	2	6	10	15	–
1811–1820	132	136	17	79	6	–	5	1	2	3	2	6	15	–
1821–1830	180	188	6	114	3	–	8	6	1	10	5	7	28	–
1831–1840	193	201	9	114	2	–	9	6	–	2	7	13	39	–
1841–1850	219	227	14	129	7	–	5	20	3	2	8	6	33	–
1851–1860	167	170	10	79	–	1	14	9	2	2	11	6	36	–
1861–1870	277	284	14	121	8	1	13	35	4	10	10	13	55	–
1871–1880	235	241	18	125	6	2	8	17	4	8	6	13	34	–
1881–1890	221	226	19	110	4	–	9	13	2	11	9	15	34	–
1891–1896	136	139	16	63	6	1	10	13	2	3	5	8	12	–
Razem	2061	2117	209	1052	43	6	91	124	27	57	79	113	316	–

Tabela 5. Sezonowość miesięczna ślubów pierwszych w greckokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1785–1896 (liczby standaryzowane)

Lata	L. b.	L. s.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1785–1790	22	23	1	10	–	–	–	2	–	3	1	2	4	–
1791–1800	92	93	31	33	–	–	3	–	1	1	6	12	6	–
1801–1810	117	120	40	53	1	1	–	1	1	2	2	7	12	–
1811–1820	80	84	10	58	2	–	2	–	–	–	1	4	7	–
1821–1830	130	136	5	93	3	–	1	3	1	4	1	5	20	–
1831–1840	125	130	3	79	2	–	4	3	–	1	4	8	26	–
1841–1850	156	163	12	107	5	–	2	4	2	2	3	4	22	–
1851–1860	110	114	6	58	–	1	8	3	2	–	5	3	28	–
1861–1870	218	225	4	107	6	–	10	27	2	7	8	12	42	–
1871–1880	171	178	12	99	4	2	3	10	2	5	4	11	26	–
1881–1890	159	164	16	86	3	–	3	9	2	7	3	11	24	–
1891–1896	106	110	12	55	4	1	6	9	1	3	2	7	10	–
Razem	1486	1540	152	838	30	5	42	71	14	35	40	86	227	–

Tabela 6. Sezonowość miesięczna ślubów powtórnych w greckokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1785–1896 (liczby standaryzowane)

Lata	L. b.	L. s.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1785–1790	11	11	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	8	–
1791–1800	23	24	7	9	–	–	2	1	2	–	–	2	1	–
1801–1810	34	35	7	10	–	–	5	–	3	–	4	3	3	–
1811–1820	52	53	8	21	4	–	3	1	2	3	1	2	8	–
1821–1830	50	51	1	20	–	–	7	3	–	6	4	2	8	–
1831–1840	68	70	6	34	–	–	5	3	–	1	3	5	13	–
1841–1850	63	64	3	21	2	–	3	16	1	–	5	2	11	–
1851–1860	57	58	4	22	–	–	7	6	–	2	6	3	8	–
1861–1870	59	60	11	14	2	1	3	8	2	3	2	1	13	–
1871–1880	64	66	7	27	2	–	5	7	2	3	2	3	8	–
1881–1890	62	64	3	25	1	–	6	4	–	4	6	5	10	–
1891–1896	30	31	5	9	2	–	4	4	1	–	3	1	2	–
Razem	573	587	62	212	13	1	50	53	13	22	36	32	93	–

Tabela 7. Sezonowość miesięczna ślubów w greckokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1785–1896 w zależności od stanu cywilnego nowożeńców (liczby standaryzowane)

	L. b.	L. s.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Kawaler- -panna	1499	1544	151	841	29	5	41	71	14	34	43	84	231	–
Kawaler- -wdowa	162	167	9	73	6	1	10	9	2	7	10	12	28	–
Wdowiec- -panna	274	279	26	104	4	–	25	34	6	11	20	9	40	–
Wdowiec- -wdowa	139	140	14	44	3	–	14	11	5	7	11	10	21	–
Razem	2074	2130	200	1062	42	6	90	125	27	59	84	115	320	–

sięcy jesienno-zimowych wyraźnie więcej ślubów powtórnych zawarto jeszcze w maju i czerwcu, co dotyczyło przede wszystkim ślubów wdowców z pannami i wdowami (tabela 7).

Śluby według dni tygodnia

Wybór dnia tygodnia na ślub zależał o lokalnego zwyczaju, a przede wszystkim od decyzji miejscowego proboszcza i jego poglądu na to, który dzień będzie najwłaściwszy na tę uroczystość. W parafii kałuskiej nie było jednego i niezmiennego dnia tygodnia, w którym udzielano większości ślubów. Do połowy XIX stulecia była to niedziela, w której udzielono wtedy ponad 80% ślubów. W latach 40. jest widoczny wzrost liczby małżeństw zawieranych w poniedziałek, a w kolejnych trzech dekadach niemal na równi wybierano poniedziałek, wtorek i czwartek. Równocześnie pod uwagę przestano brać niedzielę. Ostatnich dwadzieścia lat XIX wieku to zdecydowany wzrost liczby ślubów udzielanych we wtorek, z czwartkiem jako drugim, ale już mniej popularnym dniem wybieranym na zawarcie związku małżeńskiego. Najrzadziej udzielano ślubów w piątki i soboty (tabela 8).

Tabela 8. Śluby w greckokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1785–1897 według dni tygodnia

Lata	L. b.	Dzień tygodnia						
		ni	pn	wt	śr	cz	pt	so
1785–1790	35	22	2	2	4	1	1	3
1791–1800	115	12	7	9	59	14	5	9
1801–1810	151	52	7	59	11	14	1	7
1811–1820	132	116	5	3	2	4	1	1
1821–1830	180	159	5	6	1	4	2	3
1831–1840	193	151	15	11	–	5	2	9
1841–1850	219	96	73	24	–	15	2	9
1851–1860	168	7	56	46	2	45	2	10
1861–1870	277	30	91	69	6	75	2	4
1871–1880	235	35	63	66	7	55	2	7
1881–1890	220	32	18	91	7	61	5	6
1891–1897	161	22	7	79	–	49	1	3
Razem	2086	734	349	465	99	342	26	71

Wiek nowożeńców

Wiek, w którym zawierano związki małżeńskie i zakładano rodziny, wynikał między innymi z sytuacji ekonomicznej nowożeńców, ich pochodzenia społecznego i lokalnej tradycji. Miał on ogromny wpływ zarówno na poszczególne rodziny, jak i na całe społeczeństwo. Wczesne założenie rodziny, zwłaszcza w wypadku kobiet, przekładało się na możliwość posiadania liczniejszego potomstwa, późniejsze małżeństwo oznaczało mniejszą liczbę dzieci.

Tabela 9. Wiek panów młodych w greckokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1781–1897

Lata	Ogółem		Wiek kawalerów		Wiek wdowców	
	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek
1785–1790	35	31,2	24	24,6	11	46,3
1791–1800	115	26,5	93	22,5	22	43,4
1801–1810	151	27,7	127	24,8	24	43,0
1811–1820	130	29,5	92	24,5	38	41,4
1821–1830	179	28,3	142	25,2	37	39,4
1831–1840	193	29,4	140	25,6	53	39,4
1841–1850	219	28,4	172	25,0	47	40,8
1851–1860	167	29,7	130	26,0	37	42,5
1861–1870	277	29,6	242	27,6	35	44,0
1871–1880	235	30,4	193	27,1	42	45,2
1881–1890	221	31,0	178	26,7	43	48,6
1891–1897	162	30,1	134	27,1	28	44,7
Razem	2084	28,7	1667	25,9	417	42,9

W Kałuszu średni wiek nowożeńców wynosił 28,7 lat w wypadku mężczyzn (tabela 9) i 23,5 lat w wypadku kobiet (tabela 10). Wiek, w którym zawierano związki małżeńskie zmieniał się na przestrzeni ponad stu badanych lat i różnił się w zależności od stanu cywilnego i pochodzenia nowożeńców (tabela 11).

Kawalerowie w ślubach z pannami mieli średnio po 25,4 lat, a panny w ślubach z kawalerami — 21 lat. W obu wypadkach jest widoczny wyraźny wzrost wieku nowożeńców w badanym okresie. Wiek kawalerów wzrósł od około 23 lat w końcu XVIII wieku do 27 lat w drugiej połowie XIX wieku, a zwłaszcza w końcu tego stulecia, a wiek panien wzrósł odpowiednio od 18,5 do 22,5 lat. W porównaniu z innymi miastami regionu Kałusz w tym zakresie niczym się nie wyróżniał. W końcu XVIII

wieku w miejskiej części Brzeżan kawalerowie (łącznie unicy i lacinicy) mieli 26,1, a panny 21 lat, co oznacza, że zarówno kawalerowie, jak i panny byli o mniej więcej trzy lata starsi niż w Kałuszu w tym samym okresie. Inaczej wygląda porównanie z miejską częścią rzymskokatolickiej parafii Monasterzyska w latach 1751–1820. Wiek kawalerów wynosił tam 23,8 lat i był zbliżony do wieku kawalerów kałuskich, a panny w Monasterzyskach wychodziły za mąż w wieku 21,2 lat i były o mniej więcej dwa lata starsze od panien z Kałusza²⁴.

Tabela 10. Wiek panien modych w greckokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1781–1897

Lata	Ogółem		Wiek panien		Wiek wdów	
	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek
1785–1790	35	23,9	25	17,7	10	39,4
1791–1800	115	19,9	105	18,6	10	33,6
1801–1810	149	20,7	133	18,9	16	34,8
1811–1820	130	22,1	105	19,9	25	32,0
1821–1830	179	21,7	163	20,9	16	30,1
1831–1840	193	22,8	163	21,1	30	31,6
1841–1850	219	22,9	191	21,3	28	33,4
1851–1860	167	24,5	137	22,4	30	34,1
1861–1870	277	25,0	241	23,3	36	36,3
1871–1880	235	25,5	191	22,4	44	39,0
1881–1890	221	25,6	182	22,3	39	41,1
1891–1897	162	24,2	141	21,8	21	34,8
Razem	2082	23,5	1777	21,4	235	37,3

W zdecydowanej większości małżeństw obustronnie pierwszych starszą stroną był mężczyzna. W badanym okresie odsetek ślubów, w których starszy był kawaler wynosił 79,4%, w których starszą była panna wynosił 15%, a par o równym wieku było 5,6%. Różnica wieku między nowożeńcami w ślubach kawalerów z pannami wynosiła przeciętnie 5,5 lat. W wypadku par, w których mąż był starszy od żony różnica ta wynosiła średnio 6,3 lat, a w sytuacji odwrotnej — 3,5 roku.

²⁴ B. Puczyński, *Ludność* [23], s. 25; K. Rzemieniecki, *Ludność* [23], s. 80 n.

Tabela 11. Wiek nowożeńców w zależności od stanu cywilnego w greckokatolickiej parafii kałuskiej w latach 1781–1897

Lata	Kawaler- -panna		Kawaler- -wdowa		Wdowiec- -panna		Wdowiec- -wdowa	
	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀
1785–1790	23,9	17,6	28,5	18,3	44,7	28,0	46,9	42,3
1791–1800	22,6	18,5	19,0	19,8	36,7	26,0	53,0	34,4
1801–1810	23,9	18,8	35,6	19,6	41,9	36,1	45,6	32,7
1811–1820	23,4	18,8	31,0	23,1	39,4	28,5	46,4	34,5
1821–1830	24,8	19,9	29,8	24,6	38,8	29,3	44,3	32,8
1831–1840	24,8	20,9	32,0	22,0	36,4	28,7	47,1	34,5
1841–1850	24,3	20,8	32,0	23,6	39,1	33,6	45,8	33,1
1851–1860	25,4	21,8	29,7	24,8	39,5	32,1	49,4	37,6
1861–1870	27,4	22,9	29,5	27,7	39,7	33,6	52,3	41,8
1871–1880	26,8	22,1	29,5	24,7	40,2	34,7	49,8	43,3
1881–1890	26,3	22,0	30,1	24,9	41,4	30,8	56,9	50,9
1891–1897	27,0	21,6	28,3	22,9	36,0	32,5	54,7	45,5
Razem	25,4	21,0	30,4	23,6	37,6	32,9	50,2	40,2

Wiek nowożeńców różnił się wyraźnie w zależności od miejsca zamieszkania i miejsca urodzenia. W wypadku kawalerów najwcześniej w związki małżeńskie wstępowali mężczyźni urodzeni i mieszkający w parafii, co następowało około 24,7 roku życia (tabela 12). Znacznie później, bo około 29. roku życia, dochodziło do ślubów kawalerów urodzonych poza parafią (tabela 13). W tej drugiej sytuacji ważne jest rozróżnienie na mężczyzn na stałe mieszkających poza parafią kałuską i na tych, którzy urodzili się poza parafią, ale przenieśli się do niej, zapewne w poszukiwaniu pracy. Ci pierwsi w chwili ślubu mieli średnio 26,6 lat, podczas gdy ci drudzy prawie 30 i byli w wieku podobnym do miejscowych kawalerów żeniących się z wdowami (tabela 11 i 14).

Zależność między wiekiem założenia rodziny a miejscem urodzenia i zamieszkania jest widoczna również u kobiet. Panny od urodzenia mieszkające w parafii w chwili ślubu miały zaledwie 20,4 lat i były o ponad sześć lat młodsze od kobiet pochodzących spoza parafii. Te drugie wychodziły za mąż dopiero około 27. roku życia (tabela 15 i 16), a ich wiek zamążpójścia pozostawał w zależności od pochodzenia ich wybranka. W zbliżonym wieku wychodziły za mąż panny, których narzeczony urodził się w parafii (25,7) lub na stałe mieszkał poza nią (25,3). Najpóźniej, bo w wieku 28,7 lat, związek małżeński zawierały panny, które na męża wybierały kawalera mieszkającego w parafii, ale urodzonego poza nią.

Tabela 12. Wiek kawalerów urodzonych w greckokatolickiej parafii kałuskiej i w niej biorących ślub w latach 1781–1897

Lata	Ogółem		Kawaler- -panna		Kawaler- -wdowa	
	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek
1785–1790	21	24,0	20	24,0	1	x
1791–1800	90	22,5	89	22,5	1	x
1801–1810	110	24,1	103	23,5	7	32,7
1811–1820	89	24,3	76	23,2	13	30,8
1821–1830	108	23,7	102	20,0	6	x
1831–1840	107	24,6	96	23,9	11	31,3
1841–1850	137	24,7	125	23,9	12	32,7
1851–1860	89	24,9	77	24,2	12	29,1
1861–1870	166	26,9	148	26,6	18	29,3
1871–1880	138	26,4	119	26,0	19	28,9
1881–1890	125	26,2	114	26,1	11	27,1
1891–1897	93	26,2	89	26,1	4	x
Razem	1273	25,1	1158	24,7	115	29,6

Tabela 13. Wiek kawalerów urodzonych poza greckokatolicką parafią kałuską, ale w niej biorący ślub w latach 1781–1897

Lata	Ogółem		Kawaler- -panna		Kawaler- -wdowa	
	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek
1785–1790	3	x	2	x	1	x
1791–1800	3	x	3	x	–	–
1801–1810	17	29,5	14	26,8	3	x
1811–1820	3	x	2	x	1	x
1821–1830	34	29,9	28	29,2	6	x
1831–1840	33	28,5	29	27,7	4	x
1841–1850	35	26,2	31	25,7	4	x
1851–1860	41	28,5	33	28,0	8	30,6
1861–1870	76	28,9	70	28,9	6	29,8
1871–1880	55	29,0	52	28,8	3	x
1881–1890	53	27,9	45	26,8	8	34,3
1891–1897	41	29,3	38	29,3	3	x
Razem	394	28,6	347	28,0	47	32,7

Tabela 14. Wiek kawalerów urodzonych poza greckokatolicką parafią kałuską w zależności od ich miejsca zamieszkania w latach 1781–1897

Lata	Kawalerowie urodzeni poza parafią, mieszkający poza parafią			
	poza parafią		w parafii	
	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek
1785–1790	2	x	–	–
1791–1800	3	x	–	–
1801–1810	12	26,6	2	x
1811–1820	1	x	1	x
1821–1830	23	28,9	4	x
1831–1840	27	27,8	3	x
1841–1850	24	24,8	7	28,9
1851–1860	21	26,4	12	30,8
1861–1870	28	26,4	42	30,5
1871–1880	18	26,5	34	29,9
1881–1890	15	25,9	30	27,2
1891–1897	17	26,9	21	31,2
Razem	191	26,6	156	29,7

Tabela 15. Wiek panien urodzonych w greckokatolickiej parafii kałuskiej i w niej biorących ślub w latach 1781–1897

Lata	Ogółem		Panna-kawaler		Panna-wdowiec	
	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek
1785–1790	24	17,6	21	17,5	3	18,3
1791–1800	102	18,5	91	18,4	11	19,3
1801–1810	128	18,6	112	18,5	16	19,3
1811–1820	104	19,8	77	18,7	27	23,1
1821–1830	148	20,6	119	19,7	29	24,4
1831–1840	155	20,7	119	20,6	36	21,2
1841–1850	174	20,5	145	20,3	29	21,7
1851–1860	129	22,0	104	21,4	25	24,4
1861–1870	207	22,5	189	22,1	18	26,3
1871–1880	165	21,4	147	21,3	18	22,0
1881–1890	154	21,2	136	21,0	18	22,6
1891–1897	113	20,6	102	20,6	11	21,1
Razem	1603	20,7	1362	20,4	241	22,5

Tabela 16. Wiek panien urodzonych poza greckokatolicką parafią kałuską, ale w niej biorących ślub w latach 1781–1897

Lata	Ogółem		Panna- -kawaler		Panna- -wdowiec	
	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek
1785–1790	1	x	1	x	–	–
1791–1800	3	x	2	x	1	x
1801–1810	5	x	4	x	1	x
1811–1820	1	x	1	x	–	–
1821–1830	15	24,3	10	23,4	5	x
1831–1840	8	29,1	6	x	2	x
1841–1850	17	29,6	11	27,6	6	x
1851–1860	8	28,1	7	27,0	1	x
1861–1870	34	28,3	29	27,5	5	x
1871–1880	26	28,6	24	26,9	2	x
1881–1890	28	28,7	23	27,7	5	x
1891–1897	28	26,3	24	26,1	4	x
Razem	174	27,8	142	26,8	32	32,2

Kobiety, po raz pierwszy wychodzące za mąż, pod względem wieku różniły się między sobą również w zależności od tego, skąd pochodził ich mąż. Kobiety wychodzące za mężczyzn urodzonych i mieszkających w parafii w chwili ślubu miały 20,2 lata, wychodzące za kawalerów mieszkających poza parafią miały 22,2 lata, za kawalerów urodzonych poza, ale osiadłych w parafii 25,9 lat (tabela 17).

Powyzsze różnice wynikały z czynników ekonomicznych, zwłaszcza w wypadku nowożeńców urodzonych poza parafią, ale w niej mieszkających. Kawalerowie i panny mieszkający od urodzenia w parafii, bez względu na zajęcie, mieli na miejscu zaplecze w postaci rodziny. Podobnie było z kawalerami na stałe mieszkającymi poza parafią. Natomiast kawalerowie i panny urodzeni poza parafią, ale w niej mieszkający, najczęściej pracownicy miejscowych warzelnii soli oraz służba domowa — szukali, jak wynika z ich zajęć, pracy z dala od rodzinnego domu, co mogłoby oznaczać trudniejszą sytuację ekonomiczną ich rodzin lub nawet braku związku z rodziną. Poza tym prawdopodobnie przybywali oni do Kałusza i Bani kałuskiej dopiero w wieku, w którym miejscowa młodzież zawierała pierwsze związki małżeńskie.

Wyższy wiek kawalerów na stałe mieszkających poza Kałuszem należy wiązać z lokalnym rynkiem matrymonialnym. Zapewne po nieudanym poszukiwaniu kandydatki na żonę w rodzinnej wsi i wsiach sąsiednich, kierowali się ku najbliższej

okolicy. Czas poświęcony na nieskuteczne poszukiwania żony podwyższał wiek w chwili ślubu. Ich wybrankami stawały się kobiety, które jako grupa miały prawdopodobnie problem ze znalezieniem męża wśród sąsiadów, na co wskazywałby ich średni wiek w porównaniu z pannami, które wyszły za mąż miejscowych kawalerów.

Tabela 17. Wiek panien urodzonych w parafii kałuskiej w ślubach z kawalerami urodzonymi poza tą parafią w zależności od miejsca zamieszkania kawalerów w ślubach w parafii kałuskiej w latach 1781–1897

Lata	Panny w ślubach z kawalerami urodzonymi					
	i mieszkającymi w parafii		poza parafią, mieszkającymi			
	l. b.	śr. wiek	poza parafią		w parafii	
			l. b.	śr. wiek	l. b.	śr. wiek
1785–1790	20	17,6	2	x	–	–
1791–1800	90	18,4	3	x	–	–
1801–1810	102	18,5	13	21,3	1	x
1811–1820	76	18,7	1	x	1	x
1821–1830	100	19,0	24	23,0	4	x
1831–1840	95	20,4	26	22,8	4	x
1841–1850	124	20,4	24	22,3	8	23,1
1851–1860	76	20,5	23	22,5	12	28,4
1861–1870	151	22,1	28	21,9	39	26,4
1871–1880	120	21,0	17	22,2	34	25,8
1881–1890	114	21,2	15	20,9	30	25,4
1891–1897	88	20,4	17	22,2	21	26,4
Razem	1156	20,2	193	22,2	154	25,9

Pomimo tego, że wiek nowożeńców zawierających powtórne związki małżeńskie wynikał z sytuacji mało przewidywalnej, jaką była śmierć współmałżonka, widać w tym zakresie i w tej grupie pewne powszechne charakterystyczne zjawiska powiązane ze stanem cywilnym obojga nowożeńców. Zarówno w wypadku wdów, jak i wdowców starsze były osoby zawierające związki małżeńskie również z osobami stanu wdowiego (tabela 11). Były to zapewne w większości osoby owdowiałe w późniejszym wieku, którym rynek matrymonialny mógł zaoferować jedynie kandydatów i kandydatki o podobnym stanie cywilnym. Niewątpliwie zamożne osoby znajdowały kolejnych współmałżonków wśród panien i kawalerów, niemniej jednak większość mogła liczyć na powtórny ślub tylko z wdową lub wdowcem. W badanym okresie, o ile wiek wdów i wdowców

w ślubach z pannami i kawalerami można, mimo niewielkich okresowych odchyleń, określić jako stały, bez tendencji wzrostowych czy spadkowych (tabela 11), o tyle wiek nowożeńców w ślubach wdów z wdowcami znacznie wzrósł, zwłaszcza w wypadku kobiet. Niestety, nie można ustalić, czy równocześnie wydłużył się czas trwania wdowieństwa.

Pochodzenie terytorialne nowożeńców

Kałusz, jako rozwijający się ośrodek górniczy, rzemieślniczy i administracyjny, był miejscem atrakcyjnym i przyciągającym osoby poszukujące pracy, pochodzące z bliskiej i dalszej okolicy. O sile przyciągania miasta świadczyła między innymi liczba mieszkańców, których liczba uległa niemal potrojeniu w okresie objętym analizą.

Najdokładniejsze informacje o miejscu urodzenia i zamieszkania nowożeńców pochodzą z lat sprawowania funkcji parocha przez Ignacego Hubczaka, czyli od lat sześćdziesiątych XIX wieku. Wedle danych pochodzących z tego okresu, 13% związków małżeńskich pobłogosławionych w parafii dotyczyło ślubów między parafianką a mężczyzną mieszkającym poza parafią. Taki odsetek ślubów międzyparafialnych dotyczy zresztą całego badanego okresu. Wśród danych zbieranych przez parocha znalazły się również szczegółowe informacje o miejscu urodzenia nowożeńców. Wynika z nich, że poza owymi 13% mężczyzn (103 osoby) poza parafią urodziło się kolejnych 15,9% mężczyzn (142 osób), którzy mieszkali już na stałe w Kałuszu lub Bani i rzadko w Nowym Kałuszu. W latach wcześniejszych informacje o miejscu urodzenia zarówno mężczyzn, jak i kobiet zapisywano sporadycznie, dlatego dla lat 1785–1897 odnotowano je przy 190 mężczyzn, co stanowi tylko 9,1% ślubów.

Obszar, z którego pochodzili mężczyźni zawierający związki małżeńskie w cerkwi kałuskiej, był różny, w zależności od tego, czy mieszkali na stałe w parafii czy poza nią. Mężczyźni mieszkający poza parafią najczęściej pochodzili z bliskiej okolicy Kałusza — ponad połowa z nich pochodziła ze wsi sąsiadujących z miastem, oddalonych od niego do 5 km, a prawie 13% ze wsi o odległości od 6 do 10 km. W sumie 64,5% mężczyzn mieszkało w odległości do 10 km od Kałusza (tabela 18). Znacznie bardziej rozproszone było miejsce urodzenia mężczyzn, którzy przybyli do parafii za pracą i w niej osiedli na jakiś czas przed ślubem, choć i w tym wypadku można powiedzieć o pochodzeniu większości z dość bliskiej okolicy, ponieważ około 58% z nich pochodziło ze wsi i miasteczek leżących do 30 km od Kałusza, a połowa pochodziła ze wsi położonych w promieniu 10 km od miasta. Znaczną grupę stanowili również mężczyźni urodzeni ponad 90 i 100 km od Kałusza. Co naturalne, większość mężczyzn pochodziła z obszaru podnóża Karpat, z wyraźnym wskazaniem na kierunek zachodni i północno-zachodni.

Tabela 18. Pochodzenie kawalerów i panien urodzonych poza parafią kałuską w latach 1785–1897

Odległość od Kałusza w kilometrach	Kawalerowie urodzeni poza Kałuszem i w nim mieszkający		Kawalerowie urodzeni i mieszkający poza Kałuszem		Panny urodzone poza parafią	
	l. b.	%	l. b.	%	l. b.	%
1–5	39	21,5	137	51,7	43	25,0
6–10	16	8,8	34	12,8	29	16,9
11–15	9	4,9	8	3,0	15	8,7
16–20	17	9,4	9	3,4	2	1,2
21–25	9	4,9	8	3,0	11	6,4
26–30	15	8,3	11	4,2	7	4,1
31–40	11	6,1	18	6,8	6	3,5
41–50	6	3,3	8	3,0	19	11,0
51–60	5	2,8	3	1,1	3	1,7
61–70	4	2,2	4	1,5	4	2,3
71–80	1	0,6	2	0,8	3	1,7
81–90	2	1,1	2	0,8	2	1,2
91–100	15	8,3	3	1,1	7	4,1
101 i więcej	32	17,8	18	6,8	21	12,2
Razem	181	100	265	100	172	100

Pomimo zwyczaju zawierania związków małżeńskich w parafii panny młodej, w księgach ślubów odnotowano blisko 200 kobiet urodzonych poza Kałuszem i Banią, a mieszkających w nich na stałe. Brakuje informacji o tym, czy wszystkie te kobiety uzyskały zgodę swojego parocha na ślub poza parafią, czy też po jakimś czasie uznano je za parafianki kałuskie. Za takie zapewne uznawano wdowy po parafianach. Kobiety przybywające do Kałusza pochodziły z jego bliskiej okolicy. Co czwarta kobieta przybyła ze wsi blisko sąsiadujących z miastem, leżących w promieniu 5 km, w odległości do 10 km od miasta urodziło się w sumie 42% kobiet, a większość, w sumie 62%, urodziło się we wsiach i miasteczkach leżących w odległości do 30 km od Kałusza (tabela 18). Odległość miejsc pochodzenia kobiet urodzonych poza i mieszkających w parafii była dość podobna do rozkładu liczbowego widocznego w wypadku mężczyzn — z tą różnicą, że wyraźnie mniej kobiet pochodziło z miejscowości dalszych, leżących ponad 90 km od Kałusza.

Świadkowie ślubów

W parafii kałuskiej rzadko znajdujemy zapisy o większej niż dwóch liczbie świadków ślubu. Świadcami zaledwie 10 ceremonii było trzech świadków, a czterech wystąpiło tylko przy dwóch ślubach. Sądząc po zapisach o pochodzeniu terytorialnym, wykonywanej profesji i o samych świadkach, pary te niczym się nie wyróżniały wśród nowożeńców kałuskich. W metrykach odnotowano 4169 świadków, przy czym — po odjęciu wielokrotnej obecności przy ołtarzu w tym charakterze — występowało w tej roli tylko 1099 mężczyzn. Pobieżna analiza informacji o świadkach ślubów wskazuje, że nowożeńcy lub ich rodzice kierowali się różnymi przesłankami decydując o zaproszeniu do tej roli konkretnej osoby. Zapisy metrykalne informujące o osobach, które rolę świadka ślubu spełniały kilkadziesiąt razy świadczą o tym, że jednym z istotniejszych motywów wpływających na wybór rodzin pary młodej była lokalna popularność danej osoby. Można nawet mówić o okresowej modzie na proszenie na świadków konkretnych osób. Rekordzista był świadkiem na 51 ślubach, kolejnych sześciu na ponad 40, dwunastu na 30 i więcej, a dwudziestu sześciu na 20 i więcej.

Istotną rolę odgrywało również pokrewieństwo świadka z rodziną jednego z nowożeńców. Ze względu na materiał ograniczony tylko do metryk ślubów za pokrewieństwo uznajemy tu umownie zbieżność nazwisk. Dla analizy w tym zakresie najwartościowszym materiałem są zapisy z lat 1861–1897, w których paroch szczegółowo odnotowywał informacje o nowożeńcach, między innymi nazwiska panięskie matek obojga młodych. W okresie tym pokrewieństwo świadków z nowożeńcami jest widoczne w wypadku 19,7% świadków. Uzyskany wynik należy traktować jako wartość minimalną, ponieważ bez pozostałych serii metryk nie można zidentyfikować części bliskiej rodziny nowożeńców noszącej inne nazwiska, na przykład wujów i ich synów.

Znacznie trudniej dostrzec wpływ sąsiedztwa na dobór świadków, ponieważ większość ślubów zawarto pomiędzy mieszkańcami Kałusza i Bani, a samo sąsiedztwo w niewielkiej społeczności przeplatało się z lokalną popularnością i pokrewieństwem. Na dostępnym materiale jest możliwa jedynie analiza doboru świadków przez mężczyzn żeniących się w parafii kałuskiej, a na stałe mieszkających poza nią. I tu widoczne jest pokrewieństwo między świadkiem a panem młodym, a możliwe, że część świadków była popularna i chętnie zapraszana do tej roli w miejscu pochodzenia kawalera. W latach 1861–1897 przy ślubach kawalerów mieszkających na stałe poza parafią zapisano 201 świadków, z których 62 (30,8%) pochodziło z tej samej miejscowości co nowożeniec lub z sąsiedniej. Nie widać związku między odległością miejsca zamieszkania kawalera a pochodzeniem świadków. Znacznie częściej osoby pochodzące z odległych miejscowości, obu świadków wyszukiwały w miejscu zamieszkania przyszłej żony, choć zdarzało się, że jednego przywozili z rodzinnej miejscowości. Prośzenie na świadków lub jednego świadka z rodzinnej wsi częściej występuje wśród mężczyzn pochodzących z osad leżących do kilku

kilometrów od Kałusza. Jednak większość kawalerów mieszkających na stałe poza parafią obu świadków wybierało spośród mieszkańców miasta lub Bani. Część z nich, z racji bliskiego zamieszkania, zapewne pracowała w Kałuszu lub w Bani i była w tych miejscowościach osadzona towarzysko. Osoby pochodzące z dalszych okolic nie pojawiały się po raz pierwszy w parafii w dniu ślubu, lecz ich wybór żony w tym miejscu wiązał się z dłuższą znajomością jej rodziny lub szerszego kręgu mieszkańców.

Marriages in the Greek Catholic parish of Kalush in 1785–1897

Summary

Kalush lies at the foot of the Carpathians, in the Dniester River basin, about 100 km south-east of Lviv. When it belonged to the Kingdom of Poland, it was the centre of a local royal estate; after the area was seized by Austria in 1772 it became a district town. For centuries the area was associated with salt mining, processing and trade. The town had a complex population structure comprising Poles, Ukrainians, Jews and Germans, and, in terms of religious denominations — Roman and Greek Catholics, Protestants (Lutherans) and Mosaic believers.

The present analysis is based on the birth, marriage and death registers of the Greek Catholic parish of Kalush from 1785–1897. The monthly seasonality of weddings in the parish depended largely on the church calendar and work in the fields. Most marriage ceremonies in this religious group took place in October, November and January. Usually, they were held on Tuesdays, Mondays and Thursdays. In most cases marriage ceremonies were witnessed by two men, usually people of higher standing or popularity in the local community. The average age of the groom was 28,7 years and of the bride 23,5 years. The age of both men and women was much lower when they were getting married for the first time. The bachelors were on average 25,4 years old at that time and the maidens — 21 years.

Approximately 10% of marriages were between people of different denominations. Usually, they were marriages between Greek Catholics and Roman Catholics. As the town developed and grew, it attracted a number of people seeking work and a better life. This process can also be observed in the birth, marriage and death registers. 29% of men getting married in Kalush were born outside this parish, while 13% lived permanently outside the town, usually in its vicinity. Despite the custom of conducting the marriage ceremony in the bride's parish, marriage registers also contain information about women born outside Kalush and Bania but living there permanently. Approximately 10% of the women came from outside the town.